

**ŽILKA, Tibor – ZELENKOVÁ, Anna
– BENYOVSZKY, Krisztián: STEREOTYPES
AND MYTHS. INTERTEXTUALITY IN CENTRAL
EUROPEAN IMAGOLOGICAL REFLECTIONS.
Berlin: Peter Lang Verlag, 2022. 166 s.**

Agnieszka Janiec-Nyitrai

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.4.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5292-6866>

Monografie *Stereotypes and Myths. Intertextuality in Central European Imagological Reflections* vydaná v nakladatelství Peter Lang Verlag v roce 2022 je výsledkem práce špičkového týmu Stredoeurópske medziliterárne vzťahy podpořeného vládou Slovenské republiky, který zahájil svou činnost v roce 2018 pod vedením jednoho ze zakladatelů takzvané nitranské semioticko-komunikační školy Tibora Žilky (od roku 2020 převzal vedení Miloš Zelenka). T. Žilka přizval ke spolupráci své žáky Annu Zelenkovou a Krisztiána Benyovszkého. Uvedená trojice navázala na plodnou tradici zkoumání takzvané prvotní a druhotné komunikace, jak ji na přelomu šedesátých a sedmdesátých let představoval vedle Františka Mika zejména Anton Popovič svou metatextovostí a teorií překladu. Tuto problematiku interdisciplinárně doplnila současným komparativním myšlením v antropologické, intertextuálně-imagologické perspektivě. Tematický záběr postupně získal intermediální charakter, protože se koncentroval jak na adaptaci literárních textů do filmové podoby, tak na vztahy mezi jednotlivými uměleckými druhy, zastoupenými v konkrétním artefaktu. Publikace, která je založena zejména na slovensko-česko-maďarských vztazích, se člení do sedmi kapitol doplněných obsáhlým úvodem a závěrem. Právě v úvodu

s podtitulem *From Intertextuality to Imagology* autoři objasňují východiska svého bádání a svůj přístup ke kultuře jako mnohovrstevnému systému. Jedná se v podstatě o jakési malé dějiny myšlenkových impulsů Kabinetu literární komunikace, který vznikl na půdě Pedagogické univerzity v Nitře před více než padesáti lety. Autoři zároveň připomínají kontakty s „tartuskou školou“, inspiraci kulturní semiotikou Jurije M. Lotmana, typologií textových struktur holandského badatele Jamese S. Holmese (A. Popovič u něj v roce 1969 absolvoval stáž), dále i Bachtinovou dialogičností. Velmi citlivě je zde traktován Popovičův poměr k teorii „intertextovosti“ Julie Kristevy v monografii *Le texte dur roman* (1976), která s odkazem na zkoumání funkcí výpovědi Michaila M. Bachtina paralelně směřovala k intertextualitě, byť terminologicky a částečně i významově jinak uchopené. Autorský kolektiv aktuálně připomíná i podněty dnes v slovenském prostředí téměř zapomenutého člena nitranského Kabinetu Imreho Dénese, který se Popovičovou zásluhou stal tajemníkem Komise pro překlad při Mezinárodní asociaci srovnávací literární vědy (AICL/ICLA) a který v roce 1982 emigroval do Francie. Jeho úspěšně obhájená disertace pod názvem *Adaptácia literárnych textov a literárne vzdelanie* (1980) pomohla teorii metatextovos-

ti otevřít se dalším vědním oborům. Celkově se v úvodu zdůrazňuje intermedialita chápána jako identifikace vztahů mezi jednotlivými druhy umění a sledování vlivů mezi nimi. Tato plodná fluktuace je obzvláště patrná právě ve středoevropském prostoru, kde se odjakživa mísí různé vlivy – kulturní, politické, etnické. Intermedialita se tedy jeví jak vztah konkrétního literárního textu k jinému dílu nebo k jiným dílům, reprezentujícím odlišné umělecké medium. Právě v tomto zdvojeném poli – intertextuality a intermediality, obohaceném o imagologické přesahy – se realizují analýzy literárních textů, nabízené v této monografii. Hlavním cílem publikace, jak zdůrazňují autoři v úvodu (strany 11-12), je vystihnout semantickou polaritu mezi tím, co je známé, domácí, osvojené či národní, a tím, co je neznámé, cizí, světové. Právě v tomto prostoru vzniká svérázný a produktivní dialog odlišných narácí, přístupů, diskurzů a postojů.

První kapitola s názvem *The Film Adaptation of a Literary Work* přináší podrobný a systematizovaný náhled do teorie filmové adaptace a nabízí ucelenou typologii různých adaptačních postupů. Autoři uvádějí mnoho příkladů nejen ze světové kinematografie, ale především z kinematografie středoevropské. Sledují postupy využívané během převádění literárního textu do jazyka filmového díla, popisují jednotlivé postupy v rámci transkripce (například eliminaci, kontaminaci a další) a ke každé z těchto modifikací uvádějí adekvátní příklady, hlavně ze středoevropského kulturního kontextu.

Další kapitola *The Ours and the Foreign in Literature (Fiction) (Slovak-Hungarian Relations)* je věnována komplikovanému soužití dvou etnik v rámci střední Evropy a tomu, jak se tyto vzájemné relace odrážejí v literatuře. Autoři nezvolili přístup globální, ale rozhodli se věnovat pozornost několika stěžejním příkladům, na nichž lze vhodně demonstrovat složitost slovensko-maďarské koexistence a vystihnout její hlavní rysy. Samozřejmě se jedná o dynamický jev, což dokládají právě jednotlivé příklady. Je zde navržena typologie postavy Maďara zobrazené ve slovenské próze s přihlédnutím právě

k optice náš – cizí. Jsou vymezeny hlavní typy postavy Maďara: 1. satirický typ Maďara šlechtice nebo maďarizovaného Slováka, 2. Maďar jako smyslná, erotická postava, 3. Maďar jako typ „měšťáka“ v opozici od Slováka venkovana, 4. Maďar jako představitel moci. Druhá část poskytuje jistý axiologický protipól, protože analyzuje zobrazení Slováků jako literárních postav v maďarské próze. Opětovně se tu nabízí typologizace těchto postav: 1. Slováka jako postava reprezentující čistotu a nezkaženost, typ venkovského, prostého člověka, 2. Slováka jako postava humoristická, nikoli však satirická, 3. Slováka jako tragická postava, pohybující se na okraji společnosti, zbavená sociálního, politického a kulturního zázemí, 4. Slováka jako objekt manipulace ze strany jiných lidí. Navržené typologie se zakládají na výzkumu jak slovenské, tak maďarské beletrie, přičemž autoři ke každému typu uvádějí konkrétní příklady.

Třetí kapitola s názvem *The Ours and the Foreign in Formation of the Image of a Tinker (Slovak-Czech Relations)* se jeví jako pozoruhodná, i když více konkretizovaná kontinuační předchozí kapitoly. Ve středu zájmu se zde nachází slovenský a český kontext a dominuje imagologický přístup k interpretaci literárního díla. Autoři reflektují topos dráteníka a upozorňují na bohaté sémantické pole této postavy: dráteník jako pronásledovaný vlastenec, jako typ romantického bouřlivce, jako prostý člověk žijící v souladu s přírodou, jako poutník, člověk milující svobodu, člověk nedotčený zlem civilizace, zároveň nábožensky založený, poctivý a citlivý. Na pozadí rozboru konkrétního toposu autoři vykreslují komplikované soužití mezi Čechy a Slováky v 19. století, poukazují na procesy vzájemného sblížování a vzdalování se, upozorňují na recepci cizího v českém prostřední, což mělo také neblahý vliv na konstituování se vlastní identity a vymezování se vůči „jinému“. Navíc, jak vyplývá z analýzy, vliv toposu dráteníka znatelně ovlivnil pozdější vztah Čechů ke Slovákům, často vnímaným jako mladší, méně „vyspělí“ bratři, jimž je třeba pomáhat. Autoři k analýze využívají nejen romány a povídky, ale také další žán-

460 ry, třeba operní libreta. Například komparace libret Josefa Krasoslava Chmelenského *Dráteník* (1826) a Karla Želenského *U božích muk* (1898) ukazuje nejen na připomínku tradiční česko-slovenské vzájemnosti, ale i na utilitárně vznikající kulturní diskurs, v němž obraz blízkého, avšak „cizího“ se modifikuje na variant „našeho“.

Čtvrtá kapitola nabízí ještě širší kontext a je věnována slovanským mýtům (*Slavic Myths in the Context of the Study of East-West Relations*). Autoři vycházejí z teorie Claudia Guilléna vztahující se k meziliterárnímu a interkulturnímu výzkumu kategorie Západu a Východu, přibližují nejvýznamnější teoretické výstupy významných osobností slovenských a českých badatelů (například Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Ludovít Štúr, Václav Černý, Frank Wollman, Karel Krejčí), vykreslují historický a kulturní kontext a poukazují na středoevropskou perspektivu hledání vlivů mezi Východem a Západem. Mapují tak dynamicky se měnící síť vlivů, přenos idejí a transformaci představ, mýtů a ideologií ve středoevropském prostoru.

Následující kapitola *The Faustian Myth and Its Forms* je věnována faustovskému mýtu a jeho formám/variantám ve středoevropské kultuře. Jedná se o pokus o opětovné čtení a analýzu faustovského mýtu s přihlédnutím k intertextuálnímu kontextu. Autoři přibližují dějiny faustovského mýtu a hlavní etapy jeho vývoje a proměn. Soustřeďují se zejména na poslední etapu – návrat faustovské tematiky jako výrazného elementu postmoderní poetiky. Východiskem těchto úvah je film *Mefisto* (režisér István Szabó), film Jana Švankmajera *Faust*, drama Karola Horáka *Nebo, peklo, Kocúrkovo* a představení *Faust* loutkového divadla v Nitře. Podrobně jsou sledovány všechny typy adaptačních postupů využívané v jednotlivých dílech, jsou dány také pre-texty každého z těchto děl, a navíc autoři charakterizují filozofické pozadí každého ze zmíněných uměleckých zpracování. V každém z těchto děl jsou akcenty stavěny jiným způsobem, čímž vzniká pozoruhodná významová mozaika tvořící nové čtení faustovského mýtu.

Šestá kapitola *The Intertextual Aspect of the Faustian Theme in the Nineteenth-Century Slovak and Czech Literature* se jeví jako přirozené pokračování a doplnění předchozího uvažování o formách faustovského mýtu. Důraz je zde položen na napětí mezi tím, co je národní, a tím, co je světové. Ve středu vědeckého zájmu se nacházejí dvě díla: *Faustáda* Jonáše Záborského a *Doktor Faust* Šebestiána Hněvkovského. Autoři zkoumají, jakým způsobem je propracována faustovská tematika ve slovenském a českém prostředí a čím jsou tato díla mimořádná a hluboce „národní“. Faustovský mýtus se celkově chápe jako specificky archetypální projev středoevropské meziliterární komunikace, která v tomto areálu aktualizovala postavu Fausta výhradně pro domácí potřebu.

Poslední kapitola *Central European Ethnic Stereotypes in the Popular Culture* rozšiřuje žánrový záběr celé monografie o populární kulturu. V této kapitole je uplatňován imagologický přístup, který umožňuje spojit literárněvědný přístup se širším kulturněhistorickým uvažováním. Národní stereotypy lze analyzovat zejména na základě rozboru literárních děl, reprezentujících právě populární kulturu, vzhledem k větší míře schematizace postav, zápletky a tak dále. Populární kultura kvůli tomu často zachovává negativní etnické stereotypy. Autoři publikace pracují se známými texty (z pera Arthura Conana Doylea, Brama Stokera a Agathy Christie) a upozorňují na mechanismy vytváření, potvrzování a modifikování etnických stereotypů. Nabízejí tak pozoruhodnou sondu do kontextu, jak byli vnímáni Středoevropané v klasických dílech světové populární literatury. Tato zobrazení, vzhledem k velké popularitě zmíněných autorů a jejich děl, měla také zásadní vliv na formování se obrazu Středoevropana u západního čtenáře.

T. Žilka a jeho následovatelé A. Zelenková a K. Benyovszky dokázali nabídnout ucelený, mnohostranný a pestrý pohled na středoevropskou literaturu. Podařilo se jim splnit jeden z cílů vytčených v úvodu, díky němuž se publikace vskutku jeví jako výchozí bod pro

hlubší zkoumání konkrétních uměleckých jevů v rámci oživené komunikace mezi středoevropskými kulturami. Monografie je určena hlavně vědeckému publiku humanitního založení, poskytuje tvořivé a inspirativní interpretace, svědčí o velkém přehledu autorů o zkoumané problematice. Prostřednictvím svých analýz autoři upozorňují na ne vždy viditelné souvislosti mezi tím, co je pokládáno za kulturu vysokou a co za kulturu populární (filmové umění, komiks a další). Jejich vývod je logický a přehledný, obohacený o mnohé příklady hlavně ze slovenské, české a maďarské literatury. Zároveň se neomezují pouze na středoevropský areál, vnímavě zkoumají také vlivy jak ze Západu, tak i z Východu. Je třeba zdůraznit, že publikace byla vydána v angličtině. Tím se méně známe, ale ne méně podstatné intermediální souvislosti středoevropských literatur mají možnost dostat se k širšímu publiku a stát se předmětem diskuze nejen v rámci relativně úzkého okruhu slavistů, ale i komparatistů nekomunikujících slovanskými jazyky. I když některé texty, tvořící jednotlivé kapitoly, byly už dříve publikovány, monografie působí jako ucelená a promyšlená také díky tomu, že původní texty, otištěné jako studie, byly přepracovány a doplněny.

Monografie reflektuje důležitou problematiku současné středoevropské kultury na pozadí teorie intertextuality a intermediality, sleduje nejnovější impulzy ve vývoji humanitních věd. Především však zkoumá „obrazy“ kultury jako strukturovaný a vícevrstevnatý text, jako jistou „sít“ či topologické „pole“, do kterého je realita zakomponována prostřednictvím slovesných prostředků a interpretativních postupů. Nabízí originální pohled na stav současné středoevropské kultury a poukazuje na hlavní problémy, které se odrážejí v umění a kultuře, v nichž se formují stereotypy identity a jinakosti, které ve vzájemné komunikaci demonstrují touhu po symbolické jednotě, ale i skrytý diskurs moci. Právě tento přístup zahrnující v sobě mezikulturní pohled přispívá k hlubšímu pochopení fenoménu střední Evropy se svými geograficko-kulturními areály, které vytvářejí typologicky blízké sociokulturní systémy s velkou mírou exogenních procesů. Je důležité, že autorský kolektiv pojal své úvahy jako metodologický stimul pro hlubší zkoumání specifických kulturních konstrukcí fungujících v meziliterární komunikaci střední Evropy.

Hab. dr. PhDr. Agnieszka Janiec-Nyitrai, Ph.D.
Institute of Slavonic and Baltic Philology
Faculty of Humanities
Eötvös Loránd University
Múzeum körút 4/D
H-1088 Budapest
Hungary
E-mail: janiec.nyitrai@gmail.com